

neutuchajících projevů násilí mezi stoupenci hinduismu, islámu a křesťanství. Zdá se, že svou nezapustitelnou roli při řešení těchto problémů bude hrát především nastupující globalizace.

Floodova kniha je systematicky uspořádaná, doplněna množstvím mapek, několika tabulkami, krátkými shrnutími na konci každé kapitoly, souborem fotografií. Je nesporné, že celkový záběr a podoba práce je ovlivněna redukcí i výběrem témat.

Nemohu se nezmínit o několika malých nepřesnostech – chybném či nesprávném psaní sanskrtských termínů: místo slova *tirtha* (s. 15, 212) má být *tirtha*, místo *śrauta* (s. 41) *śrauta*, místo *udgāt*, *āhavanīya*, *yupa* na (s. 42) *udgāt*, *āhavanīya*, *yūpa*.

Drobných přehlédnutí a nepřesností je bohužel více. Je jasné, že se jim nevyhne žádná práce stejného či podobného charakteru, to ovšem snižuje hodnotu tohoto díla, které svou přístupnou formou jistě podnítl mnohé zájemce k hlubšímu studiu hinduismu.

ONDŘEJ SLÁDEK

Jiří Prosecký (ed.), *Encyklopedie starověkého Předního východu*,

Praha: Libri 1999, 448 s.

Kulturám starověkého Předního východu a antického Středomoří, v nichž se profilovaly historické kořeny i současné Evropy, věnuje česká věda dlouhodobou pozornost, jak badatelskou, tak popularizační. Komplexní pohled na její výsledky lze v koncentrované podobě nejspíše najít v rozsáhlejších encyklopedických dílech vytvářených týmově, a nezdědka tak nabízejících výpověď konkrétní badatelské generace. Zatímco v oblasti řecko-římské antiky může čtenářská veřejnost již dlouho užívat reprezentativní *Encyklopedii antiky* (Praha: Academia 1973), slovníková díla zaměřená na starověký Přední východ vyšla až na sklonku devadesátých let.

Projekt na univerzální encyklopedii starověkého Předního východu se sice zrodil již v polovině osmdesátých let, avšak slibné se

rozvíjející práce byla načas přerušena vlivem převratných událostí roku 1989 i náhlým skonem jednoho z autorů – Vladimíra Součka (1990). Nové tempo získaly práce až poté, co byl projekt v roce 1994 podpořen Grantovou agenturou ČR a XLIII. asyriologickým kongresem konaným v roce 1996 v Praze.

Výsledky dlouhodobého úsilí řady autorů byly posléze vtěleny do dvou lexikonů. Český egyptologický ústav Univerzity Karlovy vydal samostatně *Ilustrovanou encyklopedii starého Egypta* (Praha: Karolinum 1997), v níž pod vedením Miroslava Věrného zúročil bohaté tradice české egyptologie čerpající z teoretické práce i rozsáhlých terénních výzkumů a bohaté fotografické dokumentace. Paralelně pracující tým ve složení Jan Heller, Blahoslav Hruška, Petr Charvát, Nea Nováková, Jana Pečírková, Lukáš Pecha, Jiří Prosecký, Vladimír Sadek, Vladimír Souček a Jana Součková, posílený řadou dalších spolupracovníků, připravil neméně ambiciózní pandán v podobě *Encyklopedie starověkého Předního východu*, jež představuje i v mezinárodním měřítku jeden z prvních pokusů podat v jediném svazku komplexní přehled kultur starověkého Předního východu.

Záběr slovníku je úctyhodný. V 1 160 heslech poskytuje zevrubné informace o archeologických výzkumech, dějinách a hmotné i duchovní kultuře Mezopotámie, Malé Asie, Sýrie a Palestiny. Tento široký geografický rámec časově pokrývá od nejstarších náleznů prehistorického stáří až po dobu Alexandra Makedonského, jehož vítězství nad perskou říší v roce 330 př.n.l. je pojato jako orientační dějinný bod vymezující rozsah encyklopedie. Výkladová hesla jsou doplněna množstvím černobílých ilustrací, barevnou obrazovou přílohou, mapami, chronologickými přehledy a výběrem nejdůležitějších cizojazyčné i české literatury k jednotlivým tématům.

Není v silách jediného autora kriticky posoudit úroveň všech hesel i jejich vzájemných vazeb. Předmětem této recenze jsou proto především hesla pokrývající problematiku náboženství, v jehož spletnosti se odráží nejen dynamika dějin celé oblasti, ale nezdědka také složitost dějinné cesty k současnému podobám náboženského života.

Hesla vztahující se přímo k náboženství tvoří přibližně pětinu slovníku, přičemž vět-

šina z nich je věnována konkrétním postavám starověkých panteonů, menší část náboženským literárním památkám, rituálnímu životu či obecným pojmům. Preciznost, s níž je většina z nich zpracována, snese srovnání s encyklopediemi specializovanými pouze na tuto oblast, např. s nedávno publikovaným překladem slovníku Jeremyho Blacka a Anthonyho Greena *Bohové, démoni a symboly starověké Mezopotámie* (Praha: Volvox Globator 1999). Jejich faktografická spolehlivost je většinou garantována jazykovou erudicí autorů, kteří se jednotlivých tematických hnízd ujal. Sumerské a akkadské náboženství zpracoval např. Jiří Prosecký, izraelské náboženství Jan Heller a Vladimír Sadek, chetitské náboženství Jana Součková atd.

Religionisticky nejcitlivější zpravidla bývají zvládnutí obecných hesel tvořících výkladovou kostru faktografických jednotlivostí. Jejich zpracování vesměs připadlo Blahoslavovi Hruškoví, který – přestože je sumerologem a předním znalcem mezopotamského zemědělství (včetně jeho „rituálního provozu“) – přenechal většinu dílčích hesel k náboženství Sumerů Jiřímu Proseckému, patrně s ohledem na množství paralel v akkadských mytologiích, jejichž oddělené traktování by ztížilo přehlednost dalšího výkladu. Dostal se tím ovšem na půdu, jež klade zvýšené nároky na teoretické zázemí v obecné religionistice a jejíž korespondence s konkrétním materiálem je mnohdy problematická.

Obecné heslo „náboženství“ (s. 255-256) např. uvádí odkazem na teologizující tezi Wilhelma Schmidta (1868-1954) o prvotním monoteismu (*Urmonotheismus*), jež je sotva prokazatelná, zvláště je-li výsledně vztažena na období, pro která nejsou k dispozici písemné prameny. Výkladové schéma, kterým autor hesla na tuto premisu navazuje, představuje nepřilíš organickou třísň různých pojetí evolucionistických škol přelomu století (animismus, dynamismus, totemismus apod.) a některých sporných generalizací (uctívání „božského“ – *religio*, aplikace šamanismu atd.). Toto schéma lze jen stěží přesvědčivě propojit s konkrétními doklady i v „protohistorickém“ období; ostatně autor se o to ani nepokouší. Přechází k vlastnímu období starověku, které se zaměřením na oblast Mezopotámie a Syropalestiny charakte-

rizuje v přehledné a poučené zkratce (pasáž shrnující oblast chetitského náboženství k heslu připojila Jana Součková).

Podobně rozpačitě vyznívá pojetí hesla „monoteismus“ (s. 244), v jehož úvodu opět problemkuje Schmidtův *Urmonotheismus* kladený již do pravěku a doplněný evolučním schématem polyteismus – henoteismus – monoteismus. Aniž by se autor kriticky dotkl zásadní otázky degenerativního „pádu“ prvotního monoteismu do polyteismu, který Schmidtova teorie nezbytně předpokládá, mluví rovnou o snáhách sloučovat funkce různých božstev panteonu do „antropomorfní postavy jednoho boha“, jež v polyteistických náboženstvích předcházely „vlastní víře v jednoho boha“. Při popisu těchto tendencí se odvolává na hesla „henoteismus“ a „synkretismus“, „vlastní monoteismus“ pak spatřuje ve starozraelském jahvismu.

V hesle „henoteismus“ (s. 120-121) však popisuje v podstatě tytéž procesy, přičemž rezignuje na přesnější vymezení samotného pojmu, vypracovaného původně Friedrichem Maxem Müllerem (1823-1900) pro indická náboženství. Považovat henoteismus za zvláštní „znaky synkretismu“ (s. 121) je problematické, nejen s přihlédnutím k původnímu Müllerovu vymezení henoteismu jako „monoteismu afektu a nálady“, ale i s ohledem na charakteristiku „synkretismu“, jak ji pro slovník vypracoval Jan Heller (s. 360). V této souvislosti by se nabízelo spíše srovnání s dalším termínem užívávaným v tomto kontextu, a sice s „monolatří“. Základní otázkou však zůstává aplikace moderního termínu „monoteismus“, kořenického v anglickém deismu 17. století, na starověk. Za zmínku by jistě stálo alespoň rozlišení na exkluzivní a inkluzivní monoteismus, které reprezentuje poměrně zdařilý pokus tento rozpor překlenout.

Jan Heller, který zpracoval podobně zatížený termín „synkretismus“, se s tímto problémem vyrovnal uvážlivěji. Nejenže uvádí jeho původní sémantické zasazení ve starověkém světě, ale také zachovává kritický odstup od jeho současného užití, které je většínou vágní, nebo naopak *a priori* degraduje zkoumané náboženství. Právem upozorňuje, že „jen málokterý kulturní jev vznikl zcela izolovaně a míru vlivu lze v kulturních dějinách jen obtížně kvantifikovat, takže zůstává

sporné, co už je možno právem nazvat synkretismem a co ještě nikoli“ (s. 360).

Je ovšem třeba zdůraznit, že se encyklopedie obecně religionistickými hesly dotýká problematiky, která primárně není jejím předmětem. Konkrétně se však jejich pojetí může promítat především v metodologickém uchopení náboženství starověkého Izraele, tedy v otázce, do jaké míry se tato náboženská kultura vyvíjela „v kontrastu“ či „v kontextu“ se svým okolím. Při srovnání přístupu obou hlavních autorů podléjících se na „izraelských“ heslech – Jana Hellera a Vladimíra Sadka – se v tomto světle Hellerovo pojetí jeví jako šťastnější. Zatímco Sadek ve svých heslech prezentuje především tradiční starozákonní obraz, byť s kritickým odstupem, Heller mnohem častěji odkazuje také na jiné – mimobiblické prameny (nebo konstatuje jejich absenci), což mu umožňuje předestřít vyváženější obraz kotvený v širším kontextu starověkého světa; srv. např. hesla „Jeruzalém“ (s. 162) a „Šalomoun“ (s. 364), „Foinikie“ (s. 102) a „Achíkar“ (s. 15). Lze jen připojit poznámku, že v některých Hellerových heslech by bylo vhodnější nahradit výraz „náš“ deskriptivním „křesťanský“; srv. např. v hesle „Daniel“: „hlavní postava stejnojmenné knihy Starého zákona, která v našem pořadí stojí v knihách prorockých .... ale v hebrejském kánonu patří mezi Spisy“ (s. 65), podobně v hesle „Kazatel“ (s. 179) atd.

Kritická slova, zaměřená navíc na malý výsek rozsáhlého díla i konkrétního podílu jmenovaných autorů, by však rozhodně neměla zastínit to nejpodstatnější: V recenzované práci se odborníkům i širší laické veřejnosti dostává bezesporu zasvěceného a komplexního poučení o kulturách starověkého Předního východu, jež stály u nehlubších kořenů evropské kultury a bez jejichž znalosti zůstává mnohé i z naší současnosti zastřeno. O náboženství to platí dvojnásob.

DALIBOR PAPOUŠEK